

МАЖБУРИЯТЛАР БАЖАРИЛИШНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАЪМИНЛАШ ТУШУНЧАСИ, ЦИВИЛИСТИК АҲАМИЯТИ ВА РОЛИ.

Хўжамбердиева Моҳинабону Шухратовна

*Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби Иқтисодий ҳуқуқ
йўналиши тингловчиси*

Аннотация: Ушбу мақолада мажбуриятлар бажарилишини фуқаролик-ҳуқуқий таъминлаш тушунчаси, цивилистик аҳамияти ва роли, таъминлаш усулларида илмий докторинал ёндошувлар ва турланишининг ўзига хос жиҳатлари, шунингдек, қарздор томонидан мажбурият бузилганида кредиторнинг манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усуллари сифатида кафиллик, кафолат билан боғлиқ масалалар, кафолатнинг кафилликка ўхшаш жиҳатлари ва фарқи назарий ва амалий жиҳатдан ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш, мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усуллари сифатида кафиллик ва кафолат.

Мажбурият бажарилишини таъминлаш муаммоси кишилик жамиятининг дастлабки пайтлариданоқ долзарб ва муҳим аҳамиятга эга бўлган. Шу боис, таъминлашнинг кўплаб усуллари Рим ҳуқуқидаёқ маълум бўлган. Масалан, Гай институтларида битимни ташкил этувчи далил сифатида закатат (*arra confirmatoria*) ҳақида эслатиб ўтилган бўлса, Юстиниан даврида, закатат (*arra poenalis*) ўзининг классик маъносига эга бўлган, яъни мажбурият бажарилмаган тақдирда закатат берувчининг закатат суммаси икки барабар миқдорида қайтарилиши тўғрисида қоидалар қўлланилган. Закатат тўғрисидаги қоидалардан ташқари, Рим ҳуқуқида мажбуриятлар неустойка қўллаш (*stipulatio poenae*), гаров, шу жумладан, фидуция ва кафилликни қўллаш орқали таъминланган. Таъкидлаш жоизки, мусулмон ҳуқуқида ҳам мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш масаласи тартибга солинган. Хусусан, шариат қонунларига шарҳ ҳисобланган “МУХТАСАР”да “Кафил бўлмоқ шулки, устида ҳақи йўқ бегона кишининг яхшилик этуб мутолабада, яъни сўраш-излаш вақтида, бирга жавоб беришмоқ учун устида ҳақи бор киши билан бир тарафда туриб гувоҳ бўлмоқи. Гўёки иккиси бир ҳукминда бир зарурий иш тўғрисида биргалашиб, жавоб бериш учун қўшилмоқлари. Ўзини қўшувчи кафил бўлади. Қўшув жараёни кафолат, яъни кафил бўлиш деб аталади⁶⁹.

Назаримизда, мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш билан боғлиқ тушунчалар янада кўхнароқ. Масалан, Авестонинг “Шартномалар ва жинойтлар”га бағишланган 4-Фрагарди “Ia” қисмида олтита, яъни биринчи

⁶⁹ Мухтасар (Шариат қонунларига қисқача шарҳ) Убайдуллоҳ Максуд ўғли Масуд тожушшариат ўғли.
-Т.: Чўлпон, 1994, -Б.214-215.

шартнома – сўз билан мустаҳкамланган; иккинчиси – қўлни сиқиш билан; учинчиси қўйни гаровга қўйиш; тўртинчиси – ҳўкизни гаровга қўйиш; бешинчиси – инсонни гаровга қўйиш; олтинчиси – ҳосилдор ерни гаровга қўйиш билан боғлиқ шартномалар мавжудлиги эътироф этилган⁷⁰.

Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Хоразм вилояти ҳудудида қарийб 3000 йил муқаддам яратилган “Авестода” қайд қилинган 6 та шартномада белгиланган мажбуриятлар бажарилиши бир қатор усуллар билан таъминланган.

Ҳуқуқий билимларнинг ва тасаввурнинг ривожланиб бориши натижасида мажбурият бажарилишини таъминлашнинг янгидан-янги усуллари, воситалари, механизмлари ишлаб чиқиладиганлиги эса мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усул ва воситалари доимий такомиллаштириб боришни тақозо этишини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 234-моддасининг иккинчи қисмида қайд қилинишича, мажбуриятлар шартномадан, зиён етказиш натижасида ҳамда мазкур кодексда кўрсатилган бошқа асослардан келиб чиқади⁷¹. Ушбу Кодексда мажбуриятлар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишга қаратилган моддалар сони 900 дан ортиқ бўлиб, ўз ичига шартнома, зиён етказиш ва бошқа асослардан вужудга келадиган муносабатларни қамраб олади. Бу эса қайд қилинган муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг қайси бирларини таъминлаш усуллари қўллаш орқали ҳимоялаш зарурияти мавжудлиги юзасидан чегараларни аниқлашни тақозо қилади. Бундан кўзланган мақсад, аниқланган чегарадаги мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш орқали унда иштирок этувчиларнинг фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Зеро, ҳар қандай фуқаролик ҳуқуқий муносабатлари шу жумладан, шартномали ёки шартномадан ташқари юзага келадиган мажбуриятлар лозим даражада бажарилиши учун ҳимоя қилиш усуллари муҳтож бўлади.

Шунингдек, мажбуриятларни бажарилишини таъминлаш усуллари сифатида кафиллик ва кафолат усуллари мавжуд бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 292-моддасига кўра, кафиллик шартномаси бўйича кафил бошқа шахс ўз мажбуриятини тўла ёки қисман бажариши учун унинг кредитори олдида жавоб беришни ўз зиммасига олади.

Кафиллик шартномаси келгусида вужудга келадиган мажбуриятни таъминлаш учун ҳам тузилиши мумкин.

Кафиллик шартномаси ёзма шаклда тузилиши керак. Ёзма шаклга риоя қилмаслик кафиллик шартномасининг ҳақиқий бўлмаслигига олиб келади дейилган.

⁷⁰ (Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат). СПб.: Изд-во Политехи, ун-та, 2008. -С.97).

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 21.12.1995 йил. Қонунчилик маълумотлар миллий базаси 19.02.2025 й., 03/25/1031/0160-сон

Амалиёт қарздор мажбуриятини лозим даражада бажарилишини таъминлаш лаёқатига эга ёхуд учинчи шахс ҳисобига мажбурият бажарилишини самарали таъминлай оладиган усулларга эҳтиёж сезади. Бу борада кафилликни тавсия этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки кафиллик бўйича кафил мажбурият бажарилиши учун қўшимча мажбурият олиши биринчидан, мажбурият бажарилиши учун маъсул бўлган субъектлар (қарздор ва кафил) сони ошиб, таянч (кафил) пайдо бўлиши, иккинчидан, кафиллик мажбуран эмас, балки шартнома асосида ихтиёрий қўлланилиши, учинчидан, мажбурият бузилганида кафил қарздор учун бошқа шахслар олдида мажбуриятини бажариб, унинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиши диққатга сазовор. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, кафиллик бошқа таъминлаш усулларида ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятларга эга бўлган усул ҳисобланади. Бу бошқа таъминлаш усулларидаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари билан қиёсий таққослаганда намоён бўлади.

Кафолат мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усули сифатида қонунчиликда (ЎЗР ФК 259-моддаси 1-қисми) акс этган бўлса-да, унинг мустақил усул эканлиги хусусида турли хил нуқтаи назарлар мавжуд. Хусусан, банк кафолати – 1964 йилдаги РСФСР ГКнинг 210-моддасида ва 1991 йилдаги Гражданлик қонунчилиги асосларининг 68-моддаси 6-бандида кўрсатилишича, кафилликнинг турланиши (модификацияси) ҳисобланади⁷². Бироқ бу каби нуқтаи назарлар баҳсли.

Кафолатнинг кафилликка ўхшаш жиҳатлари ҳам мавжуд, бироқ мажбуриятлар бажарилишини таъминлашнинг мустақил усули сифатида кафилликдан фарқ қилади. Кафолат ва кафилликнинг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари қуйидагича:

биринчидан, кафолат ва кафилликнинг ўхшаш жиҳатлари:

– таснифи жиҳатидан – мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усуллари;

– предмети жиҳатидан – пул;

– мажбурият қандай юзага келиши жиҳатидан – шартномадан;

– қачондан бошлаб тузилган деб ҳисобланиши жиҳатидан – консенсуал; иккинчидан, кафиллик ва кафолатнинг фарқли жиҳатлари:

– асосий мажбуриятга нисбатан мустақиллиги жиҳатидан: кафиллик – мустақил эмас.

Асосий мажбурият ҳақиқий эмаслиги кафилликнинг ҳам ҳақиқий эмаслигини келтириб чиқаради;

кафолат – мустақил бўлиб, асосий мажбуриятнинг ҳақиқий эмаслиги кафолатнинг ҳақиқий эмаслигини келтириб чиқармайди.

Муддат белгиланиши жиҳатидан: кафилликда амал қилиш муддати кўрсатилиши ёки талаб қилиб олиш пайти билан белгиланиши ёхуд

⁷² (Еремычева И.И. Банковская гарантия как способ обеспечения исполнения /Права и экономика. 2003. –№10. окт. –12 с.).

кўрсатилмаслиги мумкин (шартнома тузилган кундан бошлаб бир йил мобайнида даъво қўзғатилмаганида бекор бўлади); кафолатда – амал қилиш муддат кўрсатилиб, у тугаганидан кейин кафолат бўйича талаблар қабул қилинмайди.

Предмет қайси тарафда бўлиши жиҳатидан: – кафилликда – қарздорда, мажбурият бажарилмаган ҳолда кафилда бўлади; – кафолатда – кафилда бўлади.

Шакли жиҳатидан: – кафиллик – ёзма, аммо унга риоя қилмаслик ҳақиқий эмаслигига олиб келади; кафолат – ёзма.

Жавобгарлик белгиланиши юзасидан: – кафилликда – мажбурият бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги учун кафил ва қарздор солидар жавоб беради; – кафолатда – мажбурият бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги учун кафил жавоб беради. Зарарни ундириш бўйича имкониятлари жиҳатидан: – кафилликда – қўшимча равишда зарарни ундириш имконияти мавжуд; – кафолатда – келишувда белгиланган бўлса.

Хулоса шуки, мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усуллари – қарздорни ўз мажбуриятини бажаришига рағбатлантириб, мажбурият бузилмаслигини таъминлаш йўли билан мажбурият иштирокчиларининг мулкый манфаатларини бевосита махсус қонун ёки қонун ҳужжатлари ёхуд шартномада белгилаб қўйиладиган чоралар орқали ҳимоя қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 21.12.1995 йил. Қонунчилик маълумотлар миллий базаси 19.02.2025 й., 03/25/1031/0160-сон
2. МУХТАСАР (Шариат қонунларига қисқача шарҳ) Убайдуллоҳ Мақсуд ўғли Масъуд тожушариат ўғли. -Т.: Чўлпон, 1994, -Б.214-215.)
3. Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат). СПб.: Изд-во Политехи, ун-та, 2008. -С.97).
4. (Еремычева И.И. Банковская гарантия как способ обеспечения исполнения /Права и экономика. 2003. –№10. окт. –12 с.
5. Рахмонкулов Х.Р. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар). – Т.: ТДЮИ, 2009. –Б.76.